

CAREK DIN LI SER PIRSÊN ZIMANZANÎYÊ, ZIMÊN Û R'ÊZIMANÊ Ezîz ê Cewo

Payîza 2009-an gelê k'urd û
civaka zimanzan-r'ojhilatzanan
100-saliya zimanzanê k'urd ê navdar,
damezirênê zimanzaniya k'urdî
Qanatê K'urdo bi bîr tîne.
Ev gotar dîyarî ye ji bo bîranîna zimanzan
û mamostayê navbilind!

Di destpêka gotara xwe ya „...Dîsa li ser pirsê alfabê“ da me gotibû: „*Piştî gotarên me yê li ser zimanzaniyê û pirsgirêkên r'êzimana k'urdî li bal xwendevanan pirs p'eyda bûne, ên ku divê bêne bersivandin. Pirsên xwendevanan ne yek in û ne jî dudu. Di t'omerîya xwe da, mirov dikare bibêje, ew hema p'ir'anîya beşên r'êzimana k'urdî yê sîstêmî- bi hemû pirsgirêkên xwe va hemêz dikin.*

Pirs p'ir' in, û hemû jî pêdivîya wan bi bersivên zanistî hene. Heya ku ew bersivana, bi t'omerîya xwe ya sîstêmî va, wek gotarekê ji bo weşanê amade dibe, em gotara xwe ya „...Dîsa li ser pirsê alfabê“, ya ku demekê berê li ser malp'era PEN-a K'urd hatye weşandin, bi hinek serer'astkirin û guhartinan va pêşniyarî xwendevanên hêja dikim. Wê piştî vê gotarê jî pirsên xwendevanan ên nû derên, û emê hewl bidin, di nav çarç'ova derfet û zanebûnên xwe da, wan pirsan bibersivînin...“

(www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=2351&Itemid=69)

Û, weha, ew dem pêr'a gihîşt.

Bi r'astî jî pirs p'ir' in. Lê, eger mirov wan bi sîstêmî k'om bike, ji wana gelek hev dubre dikin, ji bo wê jî heya r'adeyekê me hewl daye, wan pirsan, ên ku nêzîkî an mîna hev in, bikin yek û şewazekî zanistî bidin wan.

Dibe ku, ew bersiv, ên ku me ji bo pirsên xwendevanan amadekirine, baldarîya hinekan t'êr bikin, lê li bal hinekan jî pirsên nû derxînin holê. Ev jî tiştêkî xwezayî û normal e: di nava gengeşî û goftûgoyan da bingeha zanistê û r'astîya wê hasil dibin û dertên holê. Ango, bi gotineke din, emê hewl nedin nêr'înên xwe li xwendevanan ferz bikin. Pirs di wê daye, ku em bi hevr'a bi zanistî sazîya zimên têbigihîjin û wê bi zanistî r'avebikin.

Ji bo wê jî, berî ku dest bi bersivandina pirsên xwendevanan bikin û wan binirxînin, emê di destpêkê da li ser hinek r'astîyên zanistê r'awestim û di nav çarçoveya wê da wisa jî –li ser zanista di derbarê zimên da.

*

* *

...Jimêjva hatye zanîn, ku yek ji hêmanên hêztirîn, yê ku zanistê pêş va dibin, ew pirênsîp e, ku her tişt (an hema her tişt) dik'ewe ber şik û gumanê. Zanist wê demê dimire, dema qanûn û prênsîpên wê werguhêzî dogmayan dibin. Lê jîyana zanistê bê r'awestan didome, lewra ku dawîya dawîyê her dogmayek ji hêla kesên konkrêt va dik'ewe ber şik û gumanê, û bi saya vê prênsîpê zanist li ser p'êyan dimîne.

Ji hêla hemûyan va jî baş tê zanîn, k'a mirovayî r'êyeke çawa dîr û dijwar derbaz bûye, heya bi zanistî hatye piştrastkirin, ku ne ku r'oj li dora cîhanê, lê, berovajî wê, cîhan li dora r'ojê diger'e.

Ji wê demê sedsal buhûrîne.

Û îro zanist bi gavên mit'în û bi bawer berbi pêşva dilive. Bi saya destanînen wê îro p'evgirêdana dorger'î (satalîteyî) heye: di navbera çend ç'avkêlkan (bîstik) da mirov dikare bi cîyekî cîhanê yê herî dîr r'a bik'ewe nava p'êwendîyan. Em êdî di derbarê wê dorger'ê da

nabêjin, ya ku di k'ûraya erşê asmîn da diger'e. Îro p'evgirêdana întêrnêti di navbera mirovan da bûye hêmaneke p'êwendiyên herr'ojî.

Di dewrana me ya pêşveçûnên zanistî – teknîkî da li r'ex înfomatîkayê, programkirinê û raç'avkirina kompyûtêrî zimanzanî hê jî yek ji şaxên zanistê yên here balk'êş e û ewê hê demeke dirêj jî wisa bimîne...

Ji bo çî em gotara xwe bi r'astîyeke weha kevn û xilmetbûyî destpêdikin? Ji ber ku li bal hinekan nêrînek çewt çêbûye, xwedêgiravî, zimanzanî k'arekî ne balk'êş e, ku mijûlîya bi wê va her t'enê sergêjî û melûlîyê bi xwe r'a tîne. Hinek jî dibêjin, ku di derbarê zimên da êdî ji mêjva her tiş hatye gotin.

Her çiqas ev herdu nêr'în jî dûrî r'astîyê ne, lê dîsa di bingeha van da heya r'adeyekê ji hêleke dinê va p'arek a r'astîyê heye: bi r'astî jî, mijûlbûna bi r'êzimanê va bi xwe k'arekî ne hêsa ye. Û, her çiqas jî bo wê mirov neç'ar dimînin, ku gelek qanûn û binaxeyên têgînan ezber bikin, lê dîsa jî ew hem di axavtina zarkî, hem jî ya nivîskî da şaşîyan berdidin. Gelek caran mirov tènagihîjin jî, k'a vê p'eyvê, yan yeke din a konkrêt divê li k'u û bi k'îjan şewazî bê nivîsandin. K'a ew sînor, ê ku beşekî axavtinê ji yekî din cuda dike, li k'u r'a derbaz dibe? Çima, em bibêjin, di gelek r'êzimanên cîhanê da r'engdêr jî wek navdêran tèn tewangdin, an jî bi zayend û jmarê ji hevdu cuda dibin? Yan jî, em bibêjin, li k'u divê mirov cînavên p'êwendî bi k'ar bîne, lê li ku –zêderan?

Dibe kû ji ber vê jî, ji bo ku serê xwe bi van pirsan r'a neêşînin, hinek mirov di pirsên r'êzimanê da t'êrefê statûkopardêzîyê digirin?

Lê dîsa jî dem bi dem pirs dertên holê: “Çima her tişt wisa azur'ukirî nîne û zelal naê makkirin? Çima mirov nikare yekawa di derbarê qanûnên r'astnivîsandinê, an jî ç'emandina lêkeran da bibêje? Çima ewqas tiştên ji pîvanên zagonên giştî der hene? Ev hemû ji encama kêmasîya zanebûnên me tê, yan dîsa jî hinek dijhevîyên berbiç'av hene?”

Hinekê bibêjin: “Ji ber ku her tişt diher'ike, her tişt tê guhartin!” –Ev jî r'astîyek e, ya ku baş tê zanîn, lê dîsa jî her tişt wisa yekawa nîne.

Wisa jî tê zanîn, ku zanista di derbarê zimên da bi sedsalan heye, di derbarê zimanên konkrêt da bi hezaran berhemên zanistî, p'irtûkên dersan, r'êzimanên akadêmî hatine nivîsandin û weşandin, navend û înstîtûtên zanistî yên zimên lêger'înan pêk tînin, û, dawîya dawîyê, êdî şaxekî zimanzanîyê yê nû (êdî ne ewqasî jî nû!)- zimanzanîya mat'ematîkî heye. Lê dîsa jî tişteke heya dawîyê nehatye gotin.

Çî?

Dibe ku ew qanûnên kevnbûyî, yên ku mirovan demekê ji ber xwe derxistibûne, wek kevrê kesp (sert) guhartinan nap'ejirînin, ji me r'a dibin asteng û nahêlin, ku em pirsên heyî têbigihîjin? Ma ne, yên ku bi zimanzanîyê va mijûl bûne, ew jî mîna me mirov bûne. Û ji wana gelek jî ne pispor (amator) bûne û nikaribûne wek profêşînan her tiştî bibînin û bi zanistî r'avebikin. Û ji bo wê jî ewana dikaribûn hinek pirsan têberdin an di wan da şaş bin! Û em jî îro nikarin xwe ji qeyd û bendên wan „zanînan“ r'izgar bikin, ên ku di salên zar'otîya me da bi zorê t'uje serê me krine?

Pirs in, ppirs in... pirs!

Dibêjin, zanist bi qanûnên xwe yên hindur'în, bi t'êrîzê xwe yê împûlsîv (bi t'eqînan) pêşdik'eve: li ser r'adeyek a pêvajoya pêşveçûnê gelek matêriyal û encamên cêr'ibandinên zanistî k'omî ser hev dibin. Ev pêvajoya heya demekê jî didome, û dem pêr'a digihîje, ku li ser bingeha wan matêriyal û cêr'ibandinên berevbûyî şaxê zanistê yê konkrêt derbazî çawanî (qualite) û naver'okeke nû dibe. Û ji ber vê t'eqîn pêk tê, û tişteki nû- vekirina zanistî dertê holê, ya ku wê serdemê di warê zanistê da dibe şoreşekê.

Piştî vê, demek dibihure, û careke din pêvajoya bêdengîyê tê, û ew, çî ku li ser bingeha wê vekirina zanistî çê bûye, li bal mirovan gav bi gav werguhêzî r'astîya dawîyê –qanûna „xwedayî“ dibe û dibe dogma –asteng li ser r'êya pêşveçûnê. Û bi wî awayî careke din ji bo t'eqînan nû bingehe tê danîn.

Û, wisa- her carekê...

Û, bê fitya, dem tèn –dibihurin, û t’eqîn pêk tèn. Û heya ku r’aman û sewdayê mirov hene, demajo wê xwe li ber hev biguhêzin. Heya ku mirov li ser heşê xwe be û li tiştên nû biger’e û sewdayê wî berheman bide, ev pêvajo wê her bidome ...

Wek ku li jorê jî hate gotin, t’u zanist bê pirsgirêk nabe. Berovajî wê, li k’u pirs û pirsgirêk t’unebin, zanist zû bi zû p’eyda nabe. Li k’u pirsgirêk hene, li wir jî pêdivîya heş û sewda û zanistê dertê holê. Dema pirsgirêk û nak’okî çêdibin, pêwîstîya zanistê çêdibe. Bi gotineke din, heya r’adeyekê, zanist bi xwe hunerê dîtina r’êyên çareserîya pirsgirêkan e.

Her weha hate gotin, ku r’êziman bi xwe ne mijûlîyek a hêsa ye. Heya ew ziman, ên ku êdî bi sedsalan e, bi wan xwendin û nivîsandin heye, li ser r’êzimanên wan lêger’înên zanistî pêkanîne, bi wan zimanan dibistan, xwendegêh, zanîngeh hebûne, bi wan wêje, huner, çand û r’ojnamegerî pêşk’etine, dîsa hem di axavtinê da, hem jî di nivîsandinê da gelek şaşî û çewtî tèn berdan. Û ji bo wê jî her net’ewek bê r’awestan hewl dide, ku zimanê xwe baştir nas bike, qanûnên wî ên hindur’în fêr bibe û bide fêrkirin. Ji bilî wê, ewan bi demê r’a bingehên şaşî û kêmasîyên zimanê xwe dîtine, ew naskirine û ji holê r’akirine, an jî di r’êzimanên xwe da werguhêzî (r’êform) pêk anîne.

Û ji ber ku ziman sazîyeke zindî ye û hert’im di nav guhar’tinan da ye, serer’astkirin, guhar’tin û r’êform hert’im r’êberên jîyana wî ne.

Lê ya zimanê k’urdî?

Li ser vê pirsê, li ser hêlên wê yên cuda di dema xwe da me r’êze gotar nivîsîne, heya me hewl jî daye, di weşanên cuda da bersîva pirsên xwendevanan bidin, lê dîsa jî, wek ku tê xuyanê, her çiqas diçe, li bal xwendevanên me pirsên nû p’eyda dibin û her carek dibe destpêkeke nû...

Ê, me jî xwest, di nav çarçoveya bersivandina wan pirsan da hinek nirxandin û nêr’înên xwe bi xwedevanên hêja r’a p’arvebikira.

*

* *

Weha, Bedrêddîn ê ji Dîlokê, Sedat ê ji Sasonê û Belgîzer a ji Wanê dipirsin:

- Tiştêkî balkêş e: nivîsên te di çapemanîya k’urdî da tèn weşandin, di hinek cîyan da ew wan ne wek r’astnivîsandina te diweşînin, lê yên ku wek te diweşînin jî, di bin da dinivîsin, ku ew ya te şaş dibînin. Ev tê çi wat’eyê? Li vir k’îjan r’st e? Emê k’engê bi r’engekî binivîsin?

Dema mirov bi zanistî nêzîkî pirsgirêkên heyî dibe, sedemên wan ên obyektîv têdigihîje: ji ber ku p’erwerdeya bi zimanê k’urdî bi sîstêmî t’unebûye, û îro her k’urdek zimanê biynî û serdestan ji zimanê xwe yê dê baştir dizane (û, ev yek jî bêht’ir tragêdî û ne ku gûnehê wan e!); nexwendîtîya zimanê k’urdî, ya ku bi dîrokî di nava me da bûye “desthilatdar”, hê jî serdest e, û di warê nizanbûna zimanê k’urdî da yên zane û nezan heya r’adeyekê weke hev bûne; heya naha jî gelê me bi sê alfabeyan dinivîse û dixwîne (ew jî wey li wê nivîsandin û xwendinê!); pirsgirêkên alfabeya heyî, ner’ûniştîbûna qanûnên r’astnivîsandin û r’astaxavtinê di r’êzimana k’urdî da dibin sedem, ku îro di warê zimanê k’urdî da ewqas pirs û pirsgirêk hebin...

Û ev hemû jî ji hêla xwe va dibin sedem, ku k’urd nikaribibin bi zimanê xwe r’ast û bê şaşî binivîsin û bixwînin...

Ji dema p’ewendîyên me yên yekem bi giranîya weşanên me yên li welêt û derveyî welêt r’a û heya îro t’imê jî li ser pirsê alfabê û r’astnivîsandina k’urdî goftûgo û gengeşî derk’etine holê. Di destpêkê da em bînteng dibûn. Heya em gihîştin wê bir’yarê, ku, çêtir dibe, nivîsan ji t’u weşanekê r’a jî neşînin.

Piştî demekê, hinek weşanên me careke din daxwaza gotaran ji me kirin. Wê demê me gotarên xwe ji wan r’a şandin, lê- bi merc: “Eger hûnê biweşînin, biweşînin, wek ku heye, eger- na, çêtir e, neweşînin!”

-Ji ber çi?

Hinek gotarên me di hinek cîyan da hatine weşandin, pirsên alfabê û r'astivîsandinê daynin hêlekê, guhar'tinên wisa k'etibûnê, ku me bi xwe gotarên xwe nasnekirin.

Belê, dibe ku heya r'adeyekê ev yek hinekî girêfterî faktora kesî ye, lêbelê, pirsgirêkên zimanê me yên nivîskî ji k'ûr û dûr tî. Û îro ev pirsgirêkana di nav me da hêdf- hêdfî dibin qanûn, dibin şewazê nivîsandina k'urdî ya bi giştî. Û ya ku net'avetîyê dide mirov jî ew e, ku ev yek îro bûye desthilatdar û nêr'îneke din nayê p'ejirandin. Eger carna tiştek bê weşandin jî, divê bê nivîsandin, ku ew bi wî şewazî hatye weşandin, ji ber ku xudanê gotarê bi xwe wisa xwastye, û ew bi xwe jî wê şaş (!) dibînin. (Mînak, ya Amîda Kurdê: **“Li ser daxwaza nivîskar, me dest neda rêzimana nivîsê, lê divê em bêjin ku em bi vî rengî nivîsandina kurdî şaş dibînin. Amîda Kurd”**)

Ma gelo, ev jî bi serê xwe şeweyekî r'edkirina nêrînen din nîne? Wê demê, gelo emê ji r'êjîmên serdestî welatê xwe bi çi cuda bibin? Êdfî azadîya gotinê li k'u ma, êdfî dadwerî û dêmokrasî li k'u ma? Êdfî em di derbarê zanistê da nabêjin, a ku bi van r'êbazan tê tevizandin.

Lê helwestên ji vê cuda jî hebûne. Mînak, ya kovara “W”. Van camêran gotara me ya “Wêjeya kurdî li ser r'êya xweguhartin û nûjenbûnê” sala 2008-an di hejmarê xwe ya 18-an da wek ku hebû, weşandibûn (r'û. 46 - 51) û di dawîyê da jî zêde kiribûn: **“Li ser daxwaza ... me dest nedaye nivîsê û sererast nekiriye. Redeksiona kovara W”**

Û ev jî normal e. Ji ber ku di warê r'êzimana k'urdî da em hê negihîştine standartekê, û her yek, çawa dizane an dixwaze, wisa jî dinivîse. Û ev jî bi giranî ne li ser bingeha zanistê ye. Ji bo wê jî, eger xwendevanek p'ir'î-hindikî bi qanûnên zimanekî r'a nas be, wê dest xwe da pirsê bide:

- Çima?...K'anê Pîvanên r'astnivîsandina zimanê k'urdî? Mirov çawa dikare r'êya bi zanistî standartkirina wan bibîne?

Ji bo wê jî, ji bo yek ji yekî/e din r'a nebêje ew şaş e, divê li ser bingehên zanista di derbarê zimên da (zimanzanîya giştî) li ser pirsgirêkên zimanê dê bê r'awestandin û bê goftûgokirin. Tiştê ku mirov ji cêr'ibandin û encamên lêger'în û lêk'olînên zanistî yên di cîhanê da hilde, p'ir' in. Ji bilî van, di Yekîtiya Sovêtê da ji sala 1921-î û vir va di warê zimanê k'urdî da gavne girîng hatine avîtin: sê alfabê hatine amedekirin û bi wan wêje, huner û çanda dewlemend hatine sêwirandin, di dibistan, xwendegêh û zanîngehan da p'erwerdeya ziman û wêjeya k'urdî hatye dayîn, r'oername, p'irtûkên zimên û wêjeya k'urdî hatine weşandin, di sîstema akdêmîya zanistî da di warê ziman û wêjeya k'urdî da lêger'în pêkanîne, r'adîoya Yêrêvanê bi k'urdî weşan kirine...

Û, ger em îro van hemûyan daynin hêlekê, li ser r'êalîta zimanê k'urdî ç'avê xwe bigirin û di bin bandor'a zimanên bîyanî da, bi ç'avê bîyanîyan li zimanê xwe binihêr'in, gelo emê çi serbixin?..

Belê, pirs û pirsgirêkên zimanê k'urdî p'ir' in, û divê bi bêhna fireh li bersîvên wan ên zanistî biger'in, li ser bingeha wan konsêpteke zanistî û hevbeş derxin holê. Her pîrsek jî bersîva xwe heye û ew bersîv jî di bingeha zimên da ye. Her dimîne, ku mirov bikaribe wan bibîne û bi zanistî derxe zanebûnê.

Nûriye ji Amedê dinivîse:

*-Evê alfabêyê em ji pîrhevoka erebî r'izgarkirin, naha jî hûn dibêjin ew ne r'ast e!
Çawa dibe?*

Di sêrî da divê bê gotin, xwendevana hêja, ku li vir pîrsa r'astî –ner'astîya alfabêya latînî naê govtûgokirin.. Pirs di wê da ye, k'a em wê alfabêyê ji bo zimanê xwe çiqasî r'ast bik'artînin... Hew!

Eger xwendevana me ya hêja gotara me ya „...Dîsa li ser pîrsa alfabê“ bi baldarî xwendibûya, wê di wê da r'astî van gotinan hatibûya: „... alfabêya erebî piştî êkspansîya ereban li gelê me hatye ferzkirin. Ew hêmanek a erebkirina gelan bûye. Ev alfabê bûye çekekê ji bo bişavtina çandî û tevkujiya sipî. Ji bo wê jî, di dema xwe da Bedîrxanê mezin, dema tîpên latînî ji bo k'urdî hîlbijartye, xwestye gîyan û mejîyê k'urdan ji êkspansîya erebkirinê û t'evkujiya sipî r'izgar bike û bip'arêze. Ji bo wê jî mîsîona dîrokî ya Mîr Celadet Bedîrxan ji

bik'aranîna vê alfabêyê mezintir e (her weha binihêre: Ezîzê Cewo, "Hinek nêr'în û r'aman li ser p'ergala zimanê k'urdî û zimanzanîyê", www.pen-kurd.org, 26. 09. 2006). Bik'aranîna alfabêya latînî bi serî xwe armançek nîne, ew derfetek e- ji bo armanca mezintirîn. Ji bo wê jî, eger îro ji hêla zanistî va hinek goftûgo li dora vê alfabêyê pêk tên jî, ev tê wê wat'eyê, ku jîyan r'anewestyaye, ku her tişt di nava liv û guhar'tinan da ne, ku jîyan didome..."

Û, k'a gelo alfabêya erebî di jîyana gelê k'urd da tê çî wat'eyê, ew jî di vê gotarê da heye: *„...Ew ç'eka destê hêzên derva bûye, ji bo dagerkirin û bindestkirina mejî û gîyana me ya net'ewî; û, eger k'urd bixwazîn xwe ji bindestîyê r'izgarbikin, divê berê pêşin xwe ji wê t'or'ê r'izgarbikin, a ku dagerkeran bi vê alfabêyê li dora r'uh û mejîyê me hûnandine.“* (www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=2351&Itemid=69)

Bi dîtina me, li vir helwestên me ewqasî jî ji hev cuda nînin. T'enê li vir pirs di wê da ye, k'a divê em alfabêya latînî ji bo zimanê k'urdî çawa r'ast bik'arbînin.

Pirsên Sedrêdîn ê ji Mêrdînê û Berfîna a ji Holandayê mirov weha dikare t'omar bike:

-Ev çend dehsal in, k'urdan bi vê alfabêyê nivîsîne û îro jî dinivîsin, hûn çima dixwazîn wê biguhêr'in? Ma ne Bedrixanê nemir li ser wê û ji bo wê ewqas k'ed r'êtye!

Belê, hûn r'ast in, xwendevanên hêja, lê di dîroka k'urdan da ne t'enê ev alfabê hebûye. T'enê di Yekîtîya Sovêtî da ji sala 1921 -1948-an sê alfabêyên k'urdî hatine amadekirin (li ser bingeha alfabêyên ermenî, latînî û kîrîlî), û bi wan wêjeyek a dewlemend hatye sêwirandin (li ser vê mijarê wisa jî binihêre: Eskerê Boyîk, „Ji dîroka elfebên kurdî li Ermenîstanê“, www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=2522&Itemid=69).

Ya din jî, em bizanibin-nizanibin, bixwazîn-nexwazîn, bi obyêktîvî zimanê k'urdî li holê ye, û sazîya denga a vî zimanî ji 36 fonêman pêk tê, û her fonênek divê di alfabê da tîpa xwe hebe. Ango, di alfabêya heyî da (ew k'ê jî amade kiribe!) pênc tîp kêman in. Û li vir pirsê alfabê, r'êzimana k'urdî û zanistê û pirsê kesayetîya Mîr Celadet Bedirxan tiştne ji hev cuda ne. Di dîroka zimanzanîya cîhanê da navbilindên wek *Vilhêlm fon Hûmboldt, dê Sosyûr, Yêsperson, Maks Myûlêr, Mèyê, Hyûbşman, Sêpîr, Şmîdt, Trûbêtskoy, Oratorskî* û yên din hebûne û îro jî gelekên wek wan hene, lê t'û kes nabêje, ji ber ku vî, yan wî mirovî ev tiştê han weha gotye, êdî mafê hîç kesî t'uneye, ku tiştêkî din bibêje...

Baş tê zanîn, ku qanûnên zanistê hene, û ew bi wan qanûnan pêşva diçe, û ne ku bi daxweza hinek kesan.

Lê ji bo xatirê r'astîyê, divê r'ola her mirovekî r'ast bê qîmetkirin. Û r'ola Mîr Celadet Bedirxan jî di dîroka gelê kurd da ne ji bo wê mezin û girîng e, ku wî li ser bingeha tîpên latînî ji bo k'urdî alfabêyak amadekirye. Li ser vê jî me di gotarên xwe da nivîsye. Weha, yek ji wan: „*Bedirxan, bê guman, mirovekî mezin e! Lê ew ji bo tiştêkî dinê mezin e: ji bo lehengîya di warê r'amana net'ewî û welatp'arêzîya k'urdî da. Ew wek r'ewşenbîr û welatp'arêz mezin e. Li ser vê r'êyê û ji bo vê armançê alfabêyeke wisa ji bo Bedirxanê Mezin hêmaneke pêkanîne bûye. Ew jî, dema ewî alfabê amadekirye, merc û derfet'ên wê demê yên teknîkî hildaye ber ç'avan. Û wê demê jî merc û derfetên teknîkî p'ir' bi sînor bûne. Ji bo wê jî li hember hinek tiştan wî ç'avên xwe girtine. Armançek li pêşya wî bûye: çî dbe, bila bibe, bi tîpên latînî weşana k'urdî pêkbîne, û anegorî zanînen xwe yên zimanzanîyê ji bo k'urdî r'êzimanekê amade bike. Û di vî warê da Bedirxan r'ola xwe ya dîrokî lîstye. Gelê k'urd evê yekê baş dizane û qîmetekî mezin dide lawê xwe yê mezin... Û hîç hewce jî nake, ku vî mirovê mezin bi amadekirina wê alfabê û di çarçoveya wê da binirxînin û qîmet bikin!“*

www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=2140&Itemid=69)

Dîrokê her tiştî û her kesî di cîyê wan da dayne.

Pirsên Gulçîna ji Bazîdê û Met'înê ji Batmanê jî bi vî şewazî digihîjin hev:

-Çi hewce ye, ku mirov wan pênc herfan li alfabêya Bedirxan zêde bike? Ma ne wê xelq bi herfên erebî dinivîsin û dixwînin, û ji ber wê dinya xirab nabe!

Xwendevanên hêja, di sêrî da divê bê gotin, ku tîpên erebî ji bo zimanê erebî hatine amedekirin, bi wan felsefe, çand, huner û wêjeya ereban hatine sêwirandin. Ew bi her t'aybetmendiyên xwe va hem ji bo zimanê k'urdî, hem jî ji bo r'aman û gîyan k'urdî xerîb in. Di vî warî da jî gotarên mamostayên hêja dr.dr. Zerdeşt Haco ("Alfebêta Erebi û Zimanê Kurdî", www.pen-kurd.org) û Huseîn Habaş ("Li ser elfabeya latînî kurdî", di heman cîyî da) hatine weşandin û li holê ne. Û, yek ji prênîpên sereke, ya ku birêz Zerdeşt Haco di gotara xwe da dide pêş, ew e, ku "... *elfebêta latînî ya zimanê kurdî ... elfebêteke fonologî ye, ango tîpên wê fonêm in*" (binihêre, wisa jî, Ezîzê Cewo, „...Dîsa li ser pirsê alfabe“, www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=2351&Itemid=69).

Li ser wê pirsê, k'a wê dinya xirab bibe, yan- na, bersîvek heye:

-Eger em dibêjin, ku r'aman, gîyan, çand, huner û wêje ya her net'ewekê cîhanek e, wê demê, belê, cîhanê xirab bibe-cîhana k'urdî.

Naha jî li ser wê, k'a hewce ye mirov pênc tîpan li alfabeya heyî zêde bike, an -na? Eger em bi zanistî nêzîkî pirsê bibin, ew pênc tîpên kê (ç', k', p', t', r') divê di alfabeya k'urdî da hebin.

Çima?

Ji ber ku alfabeya her zimanekî ji t'omerîya fonêmên (navdeng) wî pêk tê. Û fonêm jî ew deng in, ên ku, dema di p'eyvê da bi dengê din tên guhar'tin, wat'eya wê p'eyvê tê guhar'tin, ango ew dibe p'eyveke din, an jî bêwat'e dibe.

Mînak:

ker- k'er, kar- k'ar, ku- k'u, ka- k'a, kew- k'ew;

ker- ker', ber- ber', cêr-cêr', girik- gir'ik, gur- gur', barîn- bar'în;

par- p'ar, pê- p'ê, paç'- p'aç;

ta- t'a, tep- t'ep, tê- t'ê, terk- t'erk;

çar- ç'ar, çir'ik- ç'ir'ik, çeng- ç'eng, çem- ç'em.

Wek ku di van mînakan da jî tê xuyanê, ew herpênc deng fonêm in, ango, r'ola wan a wat'eguhêzîyê heye, û divê her yekî wan, weke 31 dengên din, tîpa xwe hebe. An na, dîskrîmînatsîon li wan fonêman û p'eyvên bi wan sazûyî dibe. Dîskrîmînatsîona zanistî! Û bêyî wan ew alfabe nivîşkan e.

Di gelek zimanan da bi tîpekê yek-du p'eyv hene, lê dîsa jî di ferhengên wan da beşê wan ê cuda heye... (Binihêr'e wisa jî: Ezîzê Cewo, „Zimanzaniya giştî û p'ergala r'êzimana k'urdî“, www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=2140&Itemid=69)

Pirsê van herpênc tîpên kê ên alfabeya k'urdî bi serê xwe ne armançek e, eger em nivîsek a nenas bidin yekî/ê, yan bi xwe bixwînin, ev cudayîyê destxweda xwe bide xuyan (li pêveka gotara „...Dîsa li ser pirsê alfabe“ binihêr'in!). Ji bilî wê, em t'enê çend mînakan bînin, k'a ji ber kêmasîya van tîpan xudanên nivîsa k'urdî serî li çî r'êbazan didin, ji bo ku nivîsên wan ji hêla xwendevanan va r'ast bînin têgihîştin û xwendin:

„Silav û rezên germ û **gurr** ji Kurdistanê“

(Ji daxuyanîya Desteya Weşana Agirî)

„... Yek „Bayê Qîble“ ye ku ji aliyê başûr ve tê, bayê din jî „Bayê Kur“ yan jî tenê „bakur“ e ku ew ba ji aliyê çiyarêza Qefqasan ve tê.

Tîpa „r“ ya di peyva „kur“ de qalind tê bilêvkirin, yanî **BAYÊ KURR** an jî tenê **BAKURR** tê gotin, lê kes nabêje „Bayê Kûr“.

(Ji gotara Zeynelabidin Zinar a „Bakur û Bakûr“, li ser malpera Amîda Kurd)

„Her şa’îrek **surrek** heye
Her şahekî **durrek** heye“
(Ji helbesta Şêrzad Zeynelabidîn a „Her şa’îrek“ , li ser malpera Amîda Kurd)

„Navê gundan: Kemûk, Emerka, Xweşika, Reşika, Kera (**ji kerê nayê, ji kerbûnê tê**), Hewrê,
Mala Maşo, Malê Gewra, Geresor, Şerefka, Gerger, Cimika ne.“
(Ji nameya Mazhar Zûmrût ê Amedî)

Mînakên weha- çiqasî bixwazin, lê j bo bê têgihîştin, ev jî bes in!
Ev tê çi wat’eyê? Ango, li her cîyekî, li k’u divê ji wan pênc tîpên kêmbin, li wir
pêdivîya şiroveyên weha dertê holê. Hinek wek wan camêrên jorê şiroveyan dikin, lê bi giranî
bêyî wan şiroveyan dimînin, û xwendevan û pirsgirêka „Gelo divê ev çawa bê xwendin?“ bi
hev r’a r’ûber’û dimînin.

Pirsek jî ji Şamê Bavê Bêrîvanê şandye:

- *Ma ji bo çi ne ev gotarana, ewqas p’irtûk û gotar hatine û tên nivîsandin, û hemû jî ji hev
fehîm dikin, êdî ev pirsgirêkên han ji bo çi ne?*

Dostê hêja, ma, eger em li ser wan pirsgirêkan neaxivin, pirsgirêk wê t’unebin? Ew
pirsgirêk hene û divê bînin çareserkerin (Wek pirsgirêka k’urdî!), eger ne îro, zarokên me wê
hewl bidin wê çareser bikin. Pirsê hevfehmkirinê tiştek e, r’ast û bê kêmasî nivîsandin û
axavtin- tiştekî din. Di nava gelên xwedî ziman û wêjeya pêşk’evtî da jî mirov hene, yê ku
dema nivîsandinê şaşîyan têberdidin, an bi şaşî diaxivin, lê li r’ex van di nav wan gelan da,
yê ku zimanê xwe yê wêjeyî paqij dizanin, hene: pispor û mamostayên zimên, r’ojnameger,
nivîsk’ar û helbestvan, bêjer û artîstên t’êatro û sînemayan. Ango di nav civakên wan da yê
ku zimên dizanin û yê ku nizanin, an jî baş nizanin, ji hevdu cuda dibin. Û pisporên zimên
(û ne ku mirovên amator!) li ser pirsgirêkên r’astnivîsandin, r’astaxavtin û bingehên r’êzimanê
r’adiwestin û lêger’înên xwe diweşînin. Anegorî wan qanûnan bi zimanekî paqîş û bê şaşîyên
r’êzimanî p’irtûk, kovar û r’ojnameyan diweşînin.

Lê r’ewşa gelê me cuda ye. Wek ku me li jorê jî got, di nav me k’urdan da nexwendîtîya
zimanê dê bi dîrokî bûye “desthilatdar” û hê jî serdest e. Gelê me heya naha jî bi sê alfabeyan
dinivîse û dixwîne. Pirsgirêkên alfabeya heyî, ner’ûniştîbûna qanûnên r’astnivîsandin û
r’astaxavtina zimanê k’urdî, dibin sedem, ku mirov nikaribe bi k’urdî r’ast biaxive, binivîse û
bixwîne.

Û ev pirsgirêk, ên ku bi obyektîvî hene, divê bêne çareserkerin, ji bo em- k’urd, wek
net’ew, bi zimanê xwe yê dê r’ast û paqij biaxivin, binivîsin û bixwînin.

Naha jî em li vir çend mînakên şaşîyan bînin, ên ku di weşanên me ên cuda da r’astî
mîrov tînin:

“Me **te** li jor jî dîtîyê û li jêr jî!”

“Rewşenbîrên Başûrî serkevtina DTP’ê **pîrozkir**”

“... Ez qurbana wê dayîkê, ku **te** anyê dinyayê!”

“Min bihîstye, tu nexweş **e**...”

“Dayka minî delal,

Dayka minî helal!...”

“Min **te** dîtî li ser bîrê

Av dikşandî pê zincîrê!...”

„Ax û ava **Kurdistan**“

„T’evgera **jîn**“

„Tu k’uda diçe?”

„Helwesta herî r’ast.“

„Amed xewna min a herî şîrin“

Me li vir t'enê çend mînak anîn. Lê şaşîyên weha ne deh, ne sed û ne jî hezar in. Dibe ku di axavtina r'ojane da ew jî sedhezaran jî derbaz bibin. Îro zimanê weşan û çapemanîya me di van şaşîyan da xeşîvye, û nivşên tên, li ser bingeha wan şaşîyan zimanê dê fêr dibin...

K'a emê çi dersê ji van hemûyan derxin, ew êdî girêfterî helwesta we û asta lêger'inên zanistî û p'erwerdeya zimanê k'urdî ye, xwendevanên hêja!

Huseyn Akbal (Stanbol) dixwaze bizanibe:

- *Balk'êş e, ew tiştê ku tu dibêjî, t'enê tu dibêjî, yan li cîyekî din jî heye?*

Xwendevanê hêja, dibe ku bi şewazê ku em dibêjin, li cîyekî dinê nînbe. Ew jî ji wê r'ewşê tê, ya ku îro em gihîştinê. Lê, bawer bikin, di vî warî da em, wek net'ew, gelekî paş mane. Dibe ku ev ewqasî gunehê me nîne, qiqas- bedbextîya me (zimanê me t'imê bi qedexe û t'unekirinê r'a r'ûber'û bûye, merc û derfet'ên pêşk'etinê nînbûne), lê ev nayê wê wat'eyê, tiştê ku îro em bikin, nîne. Wek prênşîp, wek pêdivîya bik'aranîna qanûnên zimanzanîyê di r'êzimana k'urdî da, pêwîstîya wê êdî ji zûva pêr'a gihîştye. Zimanzanîya giştî heye, r'êzimanên gelên cîhanê yên cuda hene, û ev hemû di nava ahengîyeke zanistî da tên pêkanîn û meşandin. Dem e, ku em k'urd jî cêr'ibandina zanista di derbarê zimên da ji bo lêger'inên zimanê k'urdî bingeş bigirin... Dema serdema sovêtî di sazîya Akadêmîa zanistî û zanîngehan da k'ar û xebateke girîng û hêja di vî warî da hatye meşandin. Divê em van hemûyan ji k'arê xwe yê lêger'inên zanistî û p'erwerdeyî r'a bingeş bigirin, an - na, ... niznim çawa bibêjim, dikare wisa derê, ku em piştî cêr'ibandin û pêşveçûnên sedên salan r'a di vî warî da, „jinûva duçerxê (p'iskêlêt) ji ber xwe derxin“. Li ber ç'avan e, ku pêwîstîya me (wek net'ew!) bi r'êzimanêke zanistî (akadêmî) heye. Ji bo vê jî înstîtûtek a zanistî pêwîst e. Lê ji bo ku ev sazîya zanistî bê avakirin, di sêrî da divê k'omek a pisporên zimanzanîyê hebe –yên ku qe na r'êzimanêke zimanekî heya dawîyê bizanibin.

Di nav me- k'urdan da p'ayva „zimanzan“ wat'eyeke din wergirtye –yê/ya ku zimanekî dizane. Lê di r'astîya xwe da wat'eya vê p'eyvê tiştêkî din e. „Zimanzan“ tê wat'eya: yê/ya ku qanûnên zimanzanîyê wek sîstêm dizane (ango, pisporê zimanzanîyê ye) û wan di lêger'inên zanistî yên zimên û r'êzimanê da bik'ar tîne.

A, heya di nav me k'urdan da k'omek a pisporên weha û sazîyên me yên lêger'inên zanistî yên di warê zimên da nînbîn, k'arê me wê bi astemgî û nak'okîyan r'a r'ûberû be...

K'omek a xwendevanan: Bedran, Îlyas, Xalit, Xelîl û Yilmaz ji Bakûrê K'urdistanê, û ji R'ûssîyayê jî Sîber û K'erem dipirsin:

- *Balk'êş e, r'ewşenbîrên dema sovêtê dîsa hene (Celîlê Celîl, Wezîrê Eşo, Emerîkê Serdar, Tosînê R'eşît û dîsa yên din), wan jî di dibistanan û xwendegehan da bi k'urdî p'erwerde dîtine, bi kurdî efirandine, ma ew vê cudayîya di nava alfabêyan da nabînin, çima ew gotina xwe nabêjin?*

Ev pirs êdî ne ji bo me ye, xwendevanên hêja. Em nikarin li şûna wan camêran bersîva pirsê we bidin. Hûn dikarin wê pirsê ji wan bikin. Lê, dîsa jî, eger ji me tê pirsîn, em ji hêla xwe va dikarin bibêjim: „K'a wan nivîsîn, û nivîsên wan jî, wek ku hene, hatin weşandin?“ Û ji ber vê jî, dibe ku li vir prênşîpa gotineke gelêrî li ber ç'avan e: „Çûyî bajarekî, bajar bi ç'avekî, tu jî bi ç'avekî!“ An - na, wek ku em wan r'ewşenbîrên hêja nas dikin, ew vê cudayîyê baş têdigihîjin. Dibe ku li vir tiştêkî din jî heye? Ew dizanin, k'a di nav me- k'urdan da nêr'îneke din çawa pêşbîzî dikin. Û ev pirsê a serêşandinê ye, û wek ku di nav gel da tê gotin: „Serê ku neêşe, çi hewceyî benik û nivîştan e?..“

Dibe ku, nizanim!...

Ji hêla xwe va em t'enê tiştêkî dikarin dubare bikin. K'î çi dibêje, an nabêje, ewqas ne girîng e. Li holê zimanê k'urdî bi sazîya xwe va û qanûnên wî yên hindur'în hene, zimanzanîya giştî heye, cêr'ibandinên lêger'in û p'erwerdeya zimanên cîhanê, hene. Û, ji bilî van, cêr'ibandina lêger'in û p'erwerdeya zimanê k'urdî di Yekîtiya Sovêtê da heye. Berhemên

navdarên zimanzanîya k'urdî ya sovêti hene: yên Qanatê K'urdo, Çerkezê Bek'o, Yûliya Avalîanî, K'erîm Eyûbî, Îraîda Smîrnova, Zera Úsib, R'úslan T'sabolov û gelekên din!

Hîç pêwîst jî nake, ku mirov bersîva pirsan li cîyekî din biger'e.

Îro rewşa zimanê me eve...

Lê dîsa, her çi jî hebe, heya zimanê k'urdî hebe, ewê pêşbik'eve, û demê bi xwe r'a pisorên zimanzanîyê bigihîne, û evê jî r'ola xwe di vî k'arê girîng da bilîzin.

Ji Adenayê Ehmed Karataş digazinne:

- *Ma Bedirxan ev alfabê çêkir, ji bo ku tu îro bixwazî wê biguhêrî?*

Her çiqas, wek prênîp, bersîva pirsê vî xwendevanê hêja êdî li jorê hebû, lê dîsa me dixwest ev bi r'astedêrî bibersivanda.

Eger mirovek di dema xwe da berhemekê bisêwirîne, û ew berhem wisa jî bê baldarî bimîne, wê demê yan ew bûye dogma, an jî hêjayî bala t'u kesî nebûye. Ev herdu jî dibin sedema mirina wê berhemî...

Li vir t'u guman nîne, ku alfabêya latînî, ya ku Mîr Celadet Bedirxan ji bo zimanê k'urdî amadekirye, ji ya erebê zêdetir li sazîya fonologî ya zimanê k'urdî tê. An, wek ku kekê Huseîn Habaş di gotara xwe da dinivîse, "*hema hemî dengên k'urdî pê dertên*". Lê, wek ku me li jorê jî da xuyaê, di vê alfabêyê da pênc tîp t'êrê nakin. Û ev jî ji hêla xwe va hem di xwendin, hem jî di nivêsandinê da t'evlihevîyên berbiçav derdixê holê, sazîya ferhenga k'urdî nivîşkan û lewaz dibe, r'eng û awazên zimanê me yên xwezayî dixeyîrin û zimanê me betr'eng dibe.

Û, ji bilî vê, ma, eger di alfabêya k'urdî da tîpên van pênc fonêman jî, wek ên sî û yekên din, hebin, wê gunehk'arî be? Çima? Eger yekê bikaribe bersîva vê pirsê bide, fermo!

Ji Ankarayê Serfiraz dinivîse:

- *Bi rastî, ez bi xwe jî hê ne amade me, gelek tiştên te qebûl bikim, lê di pirsê da, ra, va da ez jî weke te difikirim, ew divê wek **de, re, ve** neên nivîsandin. Malbeta me bi xwe ji Wanê ye, em naha li Steanbûlê dimînin. Ez ji Serhedê heya Başûr çûme, kêma kes dibêjin: **de, re, ve**. Yên ku wisa dibêjin jî, ew di bin tesîra tirkî da ye (ewana piştî tirkî zimanê dê fêrbûne), û ji dehezaran yek-du ne, ew jî di nav temamîyê da nakevin çav...*

Serfiraza hêja! Gelek pirsên xwendevanên din jî hene, ew jî li ser pirsgerêkên r'astnivîsandin û r'astaxavtina p'eyvên k'urdî û yên bîyanî, beşên axavtinê û yên r'êzimanê ne. Ev pirsana, di nav wan da wisa jî pirsê te, wê bik'evin bingeha gotarên me yên din...

Spas ji bo pirsên te û xwendevanên din ên hêja!

*

* *

...Belê, pirsên xwendevanan li ser warên zimanê k'urdî yên din jî hene. Û ew jî t'êra xwe p'ir' in. Bila xwendevanên me hêja biborînin, ku em li ser hinek pirsan r'anewestyan. Emê nikaribûna bi gotarekê ji nav wan pirsan derk'etana. Ew pirs, ên ku em li ser r'awestyan, jimêjva tên govtûgokirin. Ew pirsne prênîpîal in û demekê berî demekê bersîv dixwastin.

Lê pirsên we yên din ên di destê me da û yên ku wê peyr'a bên, wê ji me r'a bibin bingehe, ku em lêger'înên xwe di warê zimanê dê da bidomînin. Pirsên we hêz û bibir'yarbûnê didin me, û emê hert'im di nav lêger'înên xwe da bi spasdarî wan bik'ar bînin.

Bila nêr'îna we ne wek ya heyî be, bila hûn nêr'înên heyî bi zanistî r'ed bikin, bila hûn nêr'îneke din pêşniyar bikin! Ya girîng jî ev e.

Emê bi wan govtûgoyan r'astîya zanistî derxin zanebûnê.

Gotin û nêr'înên we bi vî cûr'yê girîngtir û giranbihatir dibin.

Û lêger'înên me wê bidomin!